

Лук'яненко О.В. Як прибрати культ: нарощування антагонізму освітян УРСР доби «відлиги» до місцевих лідерів / Олександр Вікторович Лук'яненко // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м Бердянськ, 22 вересня 2012 р.): у 5-ти частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2012.- ч.5. – С.196-198.

ЛУК'ЯНЕНКО О.В.

Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка

ЯК ПРИБРАТИ КУЛЬТ: НАРОЩУВАННЯ АНТАГОНІЗМУ ОСВІТЯН УРСР ДОБИ «ВІДЛИГИ» ДО МІСЦЕВИХ ЛІДЕРІВ

Середині ХХ століття у свідомості радянського суспільства судилося стати не лише хронологічним переломом століття, а й політичним та ідеологічним вододілом, що сколихнув людську свідомість, залишивши після себе доволі суперечливий спадок. Смерть «батька народів» Й. Сталіна не пройшла даремно для міжособистісних взаємин у середині мікроколективів різних рівнів [1]. Разом із цим почався процес хитання постаменту під культом Сталіна, який А. Брумберг влучно назвав процесом його детронізації [2, Р.73]. Розхитування культу «батька народів» потягнуло за собою і наступ на культу місцевих керманічів.

Протягом першого періоду розвитку боротьби з культурами місцевих вождів (1953-1955 рр.) цей процес ще був доволі несміливим. У перший рік його суть здебільшого зводилась до звинувачення буржуазії у зведенні історії до дій видатних осіб – королів, полководців, правителів та до закликів боротьби за колегіальність у партійній роботі [3]. У школах учителям навіть забороняли вивчення діяльності Івана Грозного, Петра Першого чи Олександра Суворова та Михайла Кутузова (!) як проявів плекання культу [4, арк.51зв]. Однак, уже протягом другого періоду саме наступ на культ особи Й. Сталіна, викликаний постановою ЦК КПРС «Про боротьбу з культом особи...» 1956 р., спровокував справжні конфлікти у колективах педагогів [5]. Тоді почали лунати звинувачення керівників вишів та підрозділів інститутів у плеканні місцевих

культів (як приклад, у цьому будуть переконані підлеглі М. Мойсеєнка на кафедрі педагогіки у Черкаського педінституту [6, арк.56]).

Складовою детронізації лідерів, що формувало загальну атмосферу критики, були й наслідки розправи над міністром МВС Л. Берією у 1953 р. Наявність його у списку детронізованих тоталітарних лідерів не говорить про нашу оцінку його діяльності. Натомість саме у такому світлі – як розвінчаний деспот та антинародний діяч – він поставав зі сторінок періодичної преси та листів ЦК КПРС. Наступ на Берію породив терміновий пошук цитат із творів К. Маркса, у яких би стверджувалася неприязнь до культу особи [7], регіональна преса не зволікала з друком визнання відступу в останні роки від марксистсько-ленінського розуміння питання про роль особи в історії [8]. У світлі арешту Берії викладачі різних вишів УРСР долучилися до наступу на авторитет управлінців на низах [9, арк.211; 10, арк.5; 11]. До прикладу «постраждалих» у період розвінчування культу особи та після розправи над Берією, можемо віднести викладачку педагогіки Полтавського педінституту Т. Толстоносову. На початку 1950-х вона обіймала посаду заступника голови облвиконкому, і вже 11.07.1953 р. під час всенародного шельмування Лаврентія Павловича привселюдно була і сама звинувачена у подібних хибах у роботі [12, арк.23]. Яскравим прикладом «пробудження» може бути виступ М. Стішаківної з Черкаського педінституту. На партзборах по обговоренню справи Берії вона чи не вперше у своєму виші заявила, що єдиноначальність директора О. Тканенка мала б бути дозованою і поєднуватись із колегіальністю [13, арк.73] тощо. Масла у вогонь процесу детронізації лідерів підлила розправа над «антипартійною групою» та справа маршала Жукова. Після них наступ на культ директорів та керманічів місцевої влади відродився з новою силою.

Серед інших умов, що акумулювали потенціал проблеми, був тиск бюрократичної машини, яка дуже розрослася за часів Сталіна. Далося взнаки й утворення атмосфери загальної критики. Можливість боротьби з «культотворцями» з'явилась тоді, коли люди повірили, що ця кампанія велася повсюди: від малих сіл до великих промислових міст. Цьому сприяли ще

виголошені Сталіним заклики критикувати владу включно із ЦК. «Корифей науки» навіть називав критику особливим, комуністичним методом виховання кадрів [14; 15]. Згадаємо бодай як вчителька Зінківської школи № 2 на Полтавщині А. Ігнатенко пропагувала те, аби діти у творах критикували діяльність своїх учителів, випускників Полтавського педінституту [16, арк.142].

Однією з технологією, що її вдало використала влада для нагнітання суспільної істерії, була сакралізація народних мас. В умовах детронізації лідерів, як Сталін чи Берія, людей переконували у тому, що хід історії залежить від їхніх, людських, а не владних дій. Зерна цього були посіяні ще з часів ХІХ з'їзду КПРС, після якого верхи стежили за якістю «наростання самокритики та критики знизу» [17, С.1]. Сам Сталін привселюдно закликав усі «чесні робітничі та трудящі елементи» СРСР викривати хиби роботи як центральних владних інституцій, так і інституцій на місцях [18]. Уже за півроку кафедри марксизму-ленінізму різних педагогічних вишів УРСР звітували про подолання помилок у викладанні, студентам почали читати лекції на тему «Народ – творець історії» [19, арк.6]. У педагогічних вишах УРСР посилювалося насичення лекційних курсів окремими темами про роль народних мас [20, арк.9; 654].

Наступна технологія впливу пов'язана з офіційним дозволом на критику влади. Ми характеризуємо її як відміну догмату «непогрішимості» керівника, бо, давши хід критиці, влада дала зелене світло і подальшому розгортанню конфліктів у колективах. Кампанія почалася за життя Сталіна, промова якого почалося засудження затискувачів критики, «що підмінюють її парадністю та вихвалянням» [17, С.1], хоча пізніше освітяни називали її «відвертою пустою балаканиною» [21, арк.20]. Принаймні, в УРСР уже у січні 1953 р. побутували карикатури на самозакоханих керівників, що уникали колективності керівництва. Одна з них друкувалася від центральних газет до обласних і невеличких сільських видань. У ній одноосібний керівник поставав як пихатий індик, якого народна маса скинула з начальницького крісла [22]. Це усе було справедливо з точки зору недалекоглядності, неосвіченості більшості працівників апарату, із чим зіткнулась країна у післявоєнні роки [23]. Подібна

критика лише посилилась, коли з політичної арени прибрали Л. Берію, коли її почали підносити як силу радянського народу щодо всіх «працівників, які б пости вони не займали, коли вони ставали на шлях сваволі» [24]. Можливо, це пояснювалось тим, що при владі були одні й ті самі, а перестановки були лише «перетасуванням колоди», як їх називав В. Крупина [25, С.275]. Хоча вже згодом навіть контролюючі ідеологічні органи зауважуватимуть, що у коловороті боротьби «культ особи стали пришивати будь-кому» [26, арк.29]. Безперечно, правий П. Киридон, коли зауважує, що критика місцевих політичних еліт була прямою загрозою верхній владі [27].

Звичайно, не обійшлося без реверсного ходу політики. Владна верхівка, зауваживши, що кампанія боротьби з місцевими вождями доходила до крайнощів, почали реанімувати ідеї єдиноначальства з обіленням постаті Й. Сталіна як теоретика правильного тлумачення ролі особи в історії (!) [28; 29].

Література:

1. Велика скорбота Українського народу / / Зоря Полтавщини (далі – ЗП). – 7.03.1953 р. – №48. – С.3.
2. Brumberg A. Iconoclasm in Moscow – a commentary // *Russia under Khrushchev : an anthology of problems of communism* – New York : Frederick A Praeger, 1962. – P.71-76.
3. Константинов Ф. Народ – творець історії / / ЗП. – 3.07.1953. – №130. – С.2.
4. Держархів Полтавської області, ф.П-244, оп.1, спр.4004, 55 арк.
5. Постанова Центрального комітету КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків» / / ЗП. – 3.07.1956. – №128. – С.1-2.
6. Держархів Черкаської області, ф.П-2187, оп.1, спр.21, 164 арк.
7. Незламна єдність партії, уряду, радянського народу // ЗП. – 11.07.1953. – №136. – С.1.
8. Комунисти Москви і Московської області одностайно схвалюють постанову Пленума ЦК КПРС / / ЗП. – 11.07.1953. – №136. – С.1.
9. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.392, 233 арк.
10. Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.164, 57 арк.

11. ЦДАГО України, ф.1, оп.24, спр.2997, 17 арк.
12. Держархів Полтавської області, ф.П-15, оп. 2, спр.1291, 111 арк.
13. Держархів Черкаської області, ф.П-2187, оп.1, спр.15, 124 арк.
14. Кривчик, Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960-80-ті рр. // УІЖ. – 2002. – №5. – С.24-34.
15. Свято виконувати обов'язки члена партії! // ЗП. – 13.01.1953. – №9. – С.1.
16. Держархів Полтавської області, ф.Р-1507, оп.1, спр.599, 316 арк.
17. Постанова Пленуму ЦК КПУ на доповідь секретаря ЦК КП України тов. Л. Г. Мельникова «Про хід виконання рішень XIX з'їзду КПРС, геніальної праці тов. Й. В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» і заходи поліпшення ідеологічної роботи // ЗП. – 3.01.1953. – №2. – С.1-2.
18. Сміливо і рішуче викривати і усувати хиби // ЗП. – 13.01.1953. – №9. – С.1.
19. Держархів Сумської області, ф.Р-5369, оп.1, спр.161, 109 арк.
20. Там само, ф.Р-2817, оп.3, спр.181, 73 арк.
21. Держархів Полтавської області, ф.П-244, оп.1, спр.3566, 248 арк Т
22. Там само, спр.3566, 248 арк
23. Індик // Сталинский клич (Недригайловский РК КПУ). – 29.01.1953. – №9. – С.4.
24. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-Х рр.) // УІЗ. – 2009. – №12. – С.207-214.
25. Борисов Ю. Безустанно зміцнювати радянську державу // ЗП. – 4.07.1953. – №131. – С.2.
26. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісно-якісна характеристика // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – 2009. – №15. – С.267-275.
27. Держархів Полтавської області, ф.П-251, оп.1, спр.5702, 101 арк.
28. Киридон П. Реформування партійно-державного апарату в Українській РСР як один із перших заходів десталінізації (середина 1953-1955 рр.) //

Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2002. – №7. – С.442-449.

29. Родичев Н. На Таммерфарской конференции // ЗП. – 22.12.1955. – №250. – С.2.

30. Степанов Д., Лозовський Б. Роль народних мас в історії / ЗП. – 15.11.1953. – №227. – С.2.